

'It giet oan!': Friese leenwoorden in het Nederlands

Rolf H. Bremmer Jr

Summary

*In this article, I critically survey the 'corpus' of Frisian loanwords in Dutch. My starting point is a list of twenty-five words compiled in 2001 by Nicoline van der Sijs by her digitally exploring the *Woordenboek der Nederlandsche Taal* and a few other lexicographic sources. I demonstrate that Dutch etymologists have not always been aware of the proper linguistic criteria for establishing the Frisian origin of a word nor have they always considered the motives for borrowing in their etymologies. As a result of my analysis, a number of alleged Frisian loans can be discarded, whereas other Frisian words that have hitherto been overlooked should be added to the corpus of Frisian loanwords in Dutch.*

Inleiding

Tik *klunen* in op de zoekmachine van je PC en je zult verbaasd staan hoezeer dit vrij jonge Friese leenwoord tot in de meest onverwachte hoeken van het Nederlandse taalgebied (ja, tot over de landsgrenzen) is doorgedrongen. Hoe zit dat eigenlijk met Friese leenwoorden in het Nederlands? In haar *Chronologisch woordenboek* (2001) presenteert Nicoline van der Sijs een lijstje van vijftig Friese leenwoorden die ze digitaal uit het *Woordenboek der Nederlandse Taal* (WNT) en andere woordenboeken gevist heeft. Met dit lijstje als uitgangspunt wil ik (a) aantonen dat er in de gangbare historische grammatica's van het Nederlands onvoldoende aandacht besteed wordt aan een systematische afbakening van het Fries en het Nederlands, in het bijzonder het (Noord-)Hollands, en welke repercussies deze lacune heeft voor de criteria waarmee Nederlandse woordenboeken een woord als Fries leenwoord beschouwen. Daarna zal ik (b) proberen vast te stellen wat de motivatie kan zijn om Friese woorden te lenen. Op grond van mijn bevindingen laat ik zien dat de lijst van Van der Sijs in aanmerking komt voor een grondige aanpassing. Die conclusie heeft ook een generaliserende waarde voor het behandelen van Friese leenwoorden in etymologische werken van het Nederlands.

Voor een juist begrip van de soms problematische taalkundige verhouding tussen het Fries en het Nederlands is enige historische achtergrondinformatie onontbeerlijk. Taalhistorisch gezien zijn het Nederlands en het Fries twee aparte, zelfstandige talen die allebei tot de West-Germaanse taalgroep behoren. Wel is het zo dat de laatste paar

eeuwen het Fries in toenemende mate onder Nederlandse druk is komen te staan waardoor in vele opzichten de afstand die er tussen deze twee talen bestond is afgenomen. Het Fries en het Nederlands verhouden zich nu als dwerg tot reus, niet alleen wat het aantal gebruikers van die twee talen betreft, maar ook gezien de rol die deze talen spelen in het dagelijkse leven. In Fryslân zelf geeft men immers al sinds eeuwen de voorkeur aan het Nederlands als het om de hogere domeinen van de sociale omgang gaat, zoals bestuur, kerk, onderwijs, cultuur en media, zij het niet in elk domein in dezelfde mate. In een aantal van de elf Friese steden wordt bovendien al sinds de zestiende eeuw een variant van het Nederlands met Friese inslag gesproken, het Stadfries. Ooit was dat de taal van de deftige burgerij; nu heeft het Stadfries dat prestige verloren en dreigt snel te verdwijnen in de competitie tussen het Fries en het Nederlands.¹ Kortom, culturele, politieke en economische factoren hebben het Fries, samen met zijn dialecten, tot een minderheidstaal gereduceerd.

In de Middeleeuwen was die situatie bepaald anders. Zoals bijvoorbeeld uit Friestalige handschriften uit de Groninger Ommelanden blijkt, strekte het toenmalige Friese taalgebied zich veel verder uit in ons land dan vandaag het geval is (Niebaum 2001). Het omvatte in ieder geval naast Fryslân (maar niet de Nederduitstalige Stellingwerven) tot ca. 1450 de huidige provincie Groningen (maar niet de stad). Ook werd ooit Fries gesproken – hoewel handschriftelijke bronnen ontbreken om dit te bevestigen – in Noord-Holland (van de kop ongeveer tot aan de lijn Haarlem–Amsterdam) en dan langs de kust van Zuid-Holland, voor zover toen bewoond, tot aan de Maas en misschien nog wel verder naar het zuiden in enkele nederzettingen aan de monding van de Schelde. Vanuit het zuiden moest het Fries echter vanaf ca. 800 in noordwaartse richting geleidelijk het veld ruimen voor het Frankisch, toen de Franken, en later de graven van Holland, er de baas werden (Bremmer 2008).

Fries in Neerlandistische handboeken

Neerlandici lijken zich in het algemeen weinig te bekommeren om de historisch-culturele feiten die hierboven genoemd worden. Althans, die indruk krijg je als je de handboeken voor de Nederlandse historische taalkunde erop naslaat. Een representatief voorbeeld van zo'n handboek is de lijvige, in 1997 verschenen, *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*,

1 Voor een snelle oriëntatie op het Fries, zie Duijff 2003; een populairwetenschappelijke beschrijving van het Fries door de eeuwen heen bieden Jonkman en Versloot 2008. Wie zwaardere kost wil, raadplege Munske 2001. Over het Stadfries, zie Van Bree en Versloot 2009.

onder redactie van Van den Toorn en anderen.² Diverse deskundigen doen daar in tien hoofdstukken de ontwikkeling van het Nederlands (en het Afrikaans) in chronologische volgorde uit de doeken. Het Fries wordt slechts af en toe genoemd, en dan vooral als het gaat om de geografische afbakening van het Nederlands; een taalkundige afbakening ontbreekt hoegenaamd. Zo vertelt de Inleiding (p. 20) dat de Friezen rond 400 A.D. het gebied boven de rivieren bezetten en dat zij in de eeuwen kort daarna verder langs de kust naar het zuiden rukken 'in de nauwelijks bewoonde gebieden'. De taal die men daar dan spreekt, wordt getypeerd als een variant van het Germaans die ook wel, net als het Fries en het Saksisch, onder de term 'Ingweoons' gevat kan worden, maar waarvan 'de precieze taalkundige eigenheden niet nader bekend zijn'. In de moderne talen vinden we Ingweoonse kenmerken vooral terug in het Engels en het Fries (denk maar aan *green cheese* en *griene tsiis*), maar in middeleeuwse documenten uit Vlaanderen, Zeeland en Holland worden ze ook wel aangetroffen. Het probleem is echter dat we geen schriftelijk materiaal van voor 1200 hebben dat ons vertellen kan hoe de kusttaal eruit zag.³ Even later (p. 21), als de Inleiding is aangekomen bij het begin van het tweede millennium, heet het dat vanaf het 'Friese West-Friesland'⁴ tot aan Cap Griz Nez in afnemende mate een 'reeks min of meer samenhangende kustdialecten met een Ingweoons karakter' wordt aangetroffen, die 'niet Fries, Saksisch of Frankisch van karakter zijn'. Ook al weten de auteurs dus niet wat de precieze taalkundige eigenheden van dat Ingweoons kustdialect zijn, ze lijken die taal desondanks toch te kunnen herkennen aan het ontbreken van Friese, Saksische of Frankische kenmerken. Welke die ontbrekende kenmerken zijn, wordt evenwel niet vermeld. Het Fries, zo vervolgen de auteurs, strekte zich rond het jaar 1000 uit van het 'noorden van West-Friesland langs de Nederlandse en Duitse kust' en reikte zuidwaarts tot de grote rivieren. Op p. 22 heet de taal van Noord-Holland 'Ingweoons en Fries gekleurd'. Uit dit soort opmerkingen blijkt dat de auteurs eigenlijk niet goed raad weten met het verschil tussen het Fries en de veel grotere groep van het Ingweoons (die niet Fries, Frankisch of Saksisch zou kunnen zijn, maar wel in de Nederlandse kustgebieden

2 De aandacht voor en behandeling van het Fries in Van den Toorn e.a. (1997) is wezenlijk niet anders dan in, bijv., Van Bree (1977), Van der Wal (1992), J.W. de Vries e.a. (1993).

3 Over het Ingweoons, zie uitgebreid Van Bree (1997).

4 Dat – naar ik aanneem wat de auteurs bedoelen – het huidige West-Friesland in Noord-Holland toen nog Fries gebied was, moet er dus voor de duidelijkheid van de lezer bij.

gebezigd wordt). Je zou verwachten dat verderop in de Inleiding nog eens nader ingegaan werd op het verschil tussen het Ingweoons en het Fries en op grond van welke criteria de schrijvers tot hun uitspraken zijn gekomen. Beide termen kom je daar echter niet meer tegen.

Ook in hoofdstuk 1 (Arend Quak en Joop van der Horst) ‘Oudnederlands (tot circa 1200)’ komt het Fries zijdelings ter sprake, allereerst bij de geografische afbakening (p. 37), en vervolgens met voorbeelden (p. 38). ‘De Friezen spraken een taal die – net als het Engels – bepaalde Ingweoonse of Noordzeegermaanse verschijnselen vertoonde’. Als voorbeeld noemen Quak en Van der Horst de ontwikkeling van de Germaanse *ai* en *au*. In het Oudfries waren die twee tweeklanken tot eenklanken geworden, de *ai* tot \bar{e} of \bar{a} en de *au* uniform tot \bar{a} , terwijl in het Oudnederlands *ai* en *au* zich tot respectievelijk de eenklanken \bar{e} en \bar{o} hadden ontwikkeld, waarbij \bar{o} uit *au* vooral niet Ingweoons is (p. 40). Ook typisch Ingweoons, volgens de auteurs, is de verdwijning van de *n* voor stemloze wrijfklanken (vgl. *vijf*, Engels *five*, Fries *fijf*, maar het niet-Ingweoonse Duits *fünf*). Dit verschijnsel komt zelfs een enkele keer voor in de Oudnederlandse glossen op het tiende-eeuwse Latijnse *Wachtendonckse Psalter*, geschreven in het Kleefse dat nogal ver van de kust vandaan ligt (maar wel dicht bij de verkeersader de Rijn). Bij andere Ingweoonse vormen in de *Wachtendonckse Psalmen* hebben we eerder te maken met leenvormen (of uitlopers van het kustgebied, zo men wil) – *zuiden* zonder *n* voor *d* is zelfs tot in het Hoogduits doorgedrongen als *Süden*, terwijl het Oudhoogduits nog *sund* met *n* had (< **sunþ*-).⁵

Een zekere verlegenheid bij de keuze tussen Oudnederlands en Fries komt aan het licht wanneer Quak en Van der Horst bepaalde taalvormen in de *Leidse Willeram* (LW) bespreken. Deze stichtelijk-meditatieve tekst over het oudtestamentische bijbelboek Het Hooglied werd rond 1100 in de abdij van Egmond van een Oudhoogduitse legger afgeschreven (en wordt nu bewaard in de Leidse Universiteitsbibliotheek, vandaar de naam), maar al schrijvende werd de tekst van de Beierse abt Williram wel in belangrijke mate ‘ont-hoogduitst’ door de kopiïst. Typisch voor het Oudnederlands in de *Leidse Willeram* (LW) noemen de auteurs (p. 44) de overgang van *-chs-* naar *-s-*, zoals in *vusso* ‘vossen’, een fenomeen waaraan de omringende talen niet meedoen (vgl. F. *fòks*, D. *Fuchs*, E. *fox*). Uitzondering op deze regel vormt LW *threxlere* ‘(hout-)draaiër’ (i.p.v. **threslere*, vgl. Mnl. *dreselaer* [RHB]), maar dat kan volgens de auteurs te maken hebben ‘met de nabijheid van het Friese gebied waar deze overgang niet plaats vond’. Evenmin vertoont de *Leidse Willeram* de

5 Wellicht was de uitstraling van *n*-loze vormen woordgebonden.

typische overgang van de Germaanse combinatie *-ft* naar Onl. *-cht* (vgl. Nl. *kracht* met F. *krêft*, D. *Kraft*, E. *craft*).⁶ In dit geval zou 'de herkomst van Egmond in, of althans vlakbij, het Westfrieze gebied' een rol kunnen spelen. Inderdaad lag Egmond in 1100 nog in volop Friestalig gebied. We zouden dus eigenlijk meer moeten weten van de geografische afkomst van de afschrijver/vertaler van de *Leidse Willeram*, en überhaupt van de geografische en daarmee de volkstalige herkomst van de Egmondse kloosterlingen rond 1100.

Fries in Holland

Hoe zit dat eigenlijk met de aanwezigheid al of niet van Fries in Holland?⁷ Het probleem schuilt vooral in het moment waarop Fries zich herkenbaar als een zelfstandige taal had ontwikkeld uit de variant van het West-Germaans zoals die langs de kust van de Noordzee zich ontwikkeld had in de richting van het Fries. Echter, in de loop van de achttste eeuw werd deze ontwikkeling gefrustreerd toen het kustgebied langzaam vanuit het zuiden door Franken bezet werd en de inheemse sprekers hun eigen variant (T₁) inwisselden voor die van de Frankische overheersers (T₂). In een dergelijke situatie van taalwissel, volgens Van Coetsem (1988, 2000), nemen T₁-sprekers vooral de stabiele vormen (accent, intonatie, zinsbouw) van hun eigen taal mee naar de nieuwe taal, terwijl ze de instabiele vormen (uitgangen, woorden) gemakkelijk overnemen. Echter, woorden uit de intieme sfeer (vooral rond huis en hof) willen nogal eens meegenomen worden van T₁ naar T₂. Van Coetsems theorie is al meermaals met instemming en vrucht op de specifieke Fries-Frankische taalwissel toegepast.⁸

De vroegste aanwijzingen voor een klankontwikkeling in de richting van het Fries worden gevonden in namen, meestal in een Latijnse context. Die namen zijn te localiseren in Noord-Holland, maar ook nog enkele in Zuid-Holland. Vaak aangehaald worden de oudste vormen van *Akersloot* (N-H.) en *Voorschoten* (Z-H): *Ekkerslāta* en *Forescāta* met een *ā* uit *au* i.p.v. de Frankische *ō* in *-sloot* en *-schoten* (en een Friese *e* i.p.v. Frankische *a* in *Ekker-*). In een studie naar vrouwennamen in Holland en Zeeland heeft Tanneke Schoonheim aan het licht gebracht dat

6 In dit verband is het wellicht het opmerken waard te wijzen op *zacht* (< **sanft*-; vgl. G *sanft*, maar E *soft*). De vorm *saft/zajt* (met verlies van *n* voor *f*) komt in de zeventiende en achttiende eeuw nog veel voor in Noord-Holland (Bremmer 1993: 22).

7 Voor een uitgebreide bespreking van dit probleem, zie Bremmer 2008 en Bremmer 1993.

8 Zie De Vaan (2010: 317–18), met uitgebreide literatuurverwijzingen.

ouders uit Noord-Holland tot 1300 opvallend vaak niet meededen aan de opkomende mode om meisjes naar heiligen te vernoemen in plaats van ze traditionele Germaanse namen mee te geven; bovendien hielden ouders bij de naamgeving van hun dochters langer vast aan namen met een inheemse i.p.v. Franksiche klankstand, zoals *Ethelwarda* i.p.v. *Adelwarde*, *Tette* i.p.v. *Diet* (Schoonheim 2004: 26, 29, 65, 189 196, 258–261). Schoonheim heeft echter zelf niet goed ingezien dat dit afwijkende patroon van naamgeving van meisjes in Noord-Holland alleen verklaard kan worden vanuit het sterke Friese karakter van die streek. Op grond van Schoonheims bevindingen mag verwacht worden dat tot 1300 dit gegeven voor mansnamen niet veel anders zal zijn; onderzoek zal die hypothese nader moeten onderbouwen.⁹ Nadat de Hollandse graaf Floris V West-Friesland rond 1290 onderworpen had, werd het Fries daar langzamerhand verruild voor het Hollands. Echter, tot op de huidige dag is duidelijk, zo blijkt ook weer uit dit themanummer, dat het West-Friese Hollandse dialect een aantoonbaar Fries substraat heeft.

Fries in het Nederlands?

Verderop in het noorden moest het Fries ook aan invloed inboeten. De laatste Friestalige teksten uit de Ommelanden dateren van ca. 1450, de laatste sprekers van het Fries zijn te vinden in het westen van de provincie Groningen in de tweede helft van de zestiende eeuw.¹⁰ In de provincie Fryslân zelf moest het Fries als geschreven taal in de loop van de zestiende eeuw het veld ruimen voor het Nederlands (Vries 1993).

Ook het gesproken Fries boette in Fryslân aan belang in en werd in de loop van de zestiende eeuw meer en meer een taal van het platteland; het heette daarom ook wel Landsfries of Boerenfries. In het licht van deze terugtrekkende beweging is het des te opmerkelijker dat na de zestiende eeuw het Fries nog af en toe, in de vorm van leenwoorden, het Nederlands blijft binnendringen. Bij mijn weten is er nooit veel aandacht aan dit fenomeen besteed, dit in tegenstelling tot het voorkomen van Nederlandse woorden in het Fries, een verschijnsel dat ruime belangstelling heeft genoten en nog steeds geniet, temeer omdat de instroom van Nederlandse woorden als een bedreiging voor het ‘gave’ Fries wordt gezien. Veel moeten we ons trouwens niet voorstellen van die Friese leenwoorden in het Nederlands. Zoals ik al in mijn inleiding meldde, heeft Nicoline van der Sijs in haar *Chronologisch woordenboek*

9 Zie ook Arend Quaks bijdrage aan dit themanummer.

10 De teloorgang van het Fries in Groningen werd voor het eerst geïdentificeerd door Johan Huizinga (1914). Zie verder Heeroma en Naarding (1961) en Feenstra (1991).

(2001: 278–279) een lijstje gepresenteerd van vijftientig Friese leenwoorden. Dit aantal is het resultaat van haar digitale speurtocht door het *Woordenboek der Nederlandse Taal* (WNT) en andere woordenboeken en geeft zo dus treffend weer hoe lexicografen in verleden en heden over de (vermeende) Friese aard van woorden dachten. Van der Sijs is de eerste taalkundige die een overzicht van Friese leenwoorden geeft dat, met toelichting voorzien, naar enige volledigheid streeft; chronologisch geordend, ziet het er als volgt uit:

1240	eiland
1284	baken
1343–46	gier 'mestvocht'
1488	berooïd 'arm'
1551	state 'adellijk slot in Friesland'
1561	krioelen
1567	vieren 'een lijn laten uitlopen'
1597	terp
1607	feeks
1623	til 'duivenhok'
1652	kapen 'overmeesteren'
1671	sjouwen
1738–95	stins 'adellijke woning in Friesland'
1793	robbedoes
1844	sjokken
1860	tjalk 'soort zeilschip'
1872	tjotter 'soort zeilschip'
1877	kier 'spleet'
1895–96	sjoelen
1909	beerenburg
1912	sjoelbak
1941	klunen
1947	skûtsjesilen
1961	stabij 'soort hond'
1996	fierljeppen 'polsstokspringen'

De oorsprong van dit lijstje ligt in Van der Sijs' *Groot leenwoordenboek* (1995, herzien druk 2005) waarin verhalenderwijs bovenstaande woorden enigszins uitgewerkt, uitgebreid en toegelicht zijn en de chronologie als ordeningsprincipe nog niet is toegepast. Ik zal hier het lijstje uit 2001 doorlopen en van kanttekeningen voorzien, omdat het dankzij Van der Sijs' speurtocht representatief is voor de uiteenlopende wijze waarop bepaalde woorden, al of niet terecht, door lexicografen als Friese

leenwoorden zijn bestempeld. Vervolgens sta ik bij een aantal woorden kritisch stil, omdat ik meen dat ze niet in dit rijtje thuis horen. Ik zal ook laten zien dat het lijstje niet volledig is. Je kunt dus wel veel, maar niet alles met de computer boven water halen. Daarbij moet wel vermeld worden dat er, sinds Van der Sijs haar digitale pioniersonderzoek begon, veel meer oude teksten op het Internet beschikbaar zijn gekomen en er dus in het vinden van eerste attestaties heel wat winst te boeken is. *En passant* ga ik ook in op wat Van der Sijs in de tweede druk van haar *Groot leenwoordenboek* vermeldt. Daarin voert ze nogal wat woorden uit haar lijst van 2001 niet meer op, terwijl ze weer andere introduceert.¹¹

Maar eerst een enkele opmerking over het fenomeen leenwoord. Leenwoorden zijn meestal te herkennen aan het feit dat hun klankstand (en spelling) verschilt van die van de ontvangende taal. Hoe langer ze meelopen, hoe meer ze zich aanpassen aan de ontvangende taal, m.a.w. hoe eerder ontleend, hoe minder herkenbaar ze als zodanig zijn. Uit het lijstje hierboven zijn *klunen* en *skûtsjesilen* daarom op het eerste gezicht makkelijker als Friese leenwoorden te identificeren dan bijvoorbeeld *state* en *berooïd*. Vervolgens moet men zich bij het signaleren van vermeende Friese leenwoorden ook afvragen wat sprekers van het Nederlands er toe gebracht heeft om Friese woorden over te nemen. Algemeen wordt aangenomen dat er twee motieven zijn die sprekers van de ene taal bewegen een woord uit een andere taal ontleen: (a) het leenwoord duidt iets aan dat tot dan in de ontlende taal nog niet bekend was (bijv. *iglo*), of (b) een woord wordt uit een andere taal overgenomen omdat dat prestige aan de gebruiker verleent (bijv. *directeur*, *sales manager*).¹² In het algemeen is het makkelijker de fonologische criteria toe te passen bij het identificeren van leenwoorden dan de motivatie voor ontlening te ontdekken.

Kritische kanttekeningen

Het oudst genoteerde leenwoord in de lijst van Van der Sijs is *eiland* (1240), het jongste *fierljeppen* (1996). Die twee woorden geven gelijk aanleiding tot een enkele opmerking over methodiek. Allereerst de datering: veel verder terug dan 1240 reikt de schriftelijke overlevering van het Nederlands niet – *eiland* mag dan voor het eerst zijn aangetroffen in 1240, het kan echter een veel ouder woord zijn, en dat is het in dit

-
- 11 Met de beperking dat Van der Sijs alleen de trefwoorden heeft meegenomen die behoren tot het Standaardnederlands en in het eendelige Nederlandse woordenboek van Van Dale voorkomen.
- 12 Over de problematiek van leenwoorden, zie uitgebreid Van Bree (1996: hfdst. 19).

geval ook. Anderzijds, het kwam mij vreemd voor dat *fierljeppen* pas zo'n vijftien jaar geleden voor het eerst in een Nederlandstalige tekst aangetroffen zou zijn. Een korte speurtocht via het Internet wijst uit, dat het woord inderdaad al ruim dertig jaar eerder geattesteerd is dan 1996, getuige de titel van de brochure *Sport en recreatie in Friesland: waterskiën - hengelsport - skûtsjesilen - fierljeppen - kaatsen* (1964, bewaard in Tresoar, Leeuwarden). Kortom, de jaartallen in het lijstje moeten met enige scepsis gehanteerd worden. Daarnaast moet iets gezegd worden over de 'leenaard' van deze twee woorden. De meeste Nederlanders zullen niet raar opkijken als hun verteld wordt dat *fierljeppen* een Fries woord is; bij *eiland* zal dat anders zijn. Maar waarom is *eiland*, ook volgens het recente *Etymologisch woordenboek van het Nederlandse* (EWN; Philippa 2003–2009), een Fries leenwoord en niet een oud Ingweoons substraatwoord?¹³ Op dat laatste wijst ook het Engelse *island* (met ahistorische *s* [*<* Oudeng. *ieglan*]). Een vraagteken kunnen we ook stellen bij het tweede woord uit het lijstje van Van der Sijs: *baken* met *ā* uit Germaans **au*, zoals dat de regel is in het Fries, naast een inlandse vorm Mnl. *bōkijn*. Als we echter *baken* als een Fries leenwoord willen opvatten is het hek van de dam, want dan moeten we ook woorden als *klaver*, *taling*, *ladder* en *vracht* als leenwoorden opvatten, omdat ze allemaal een *a* (al dan niet verkort) uit Germaans **ai* hebben, precies zoals die tweeklank zich in het Fries ontwikkelde. Dergelijke woorden reiken qua ouderdom allemaal terug tot in de tijd voordat het Hollands en het Fries definitief uiteengingen. Het zijn dan ook geen leenwoorden, zoals Van der Sijs (2005: 371) ze opvat, maar substraatwoorden uit de Ingweoonse periode van de taal, die meegenomen werden toen de bevolking overging op het Frankisch.¹⁴ Een soortgelijk problematiek zien we bij een fenomeen dat Van der Sijs niet noemt: woorden als *brein*, *steil* en *zeil* vertonen de gevolgen van de 'Ingweoonse' regel dat tussen twee voorklinkers of na een voorklinker en voor een dentale medeklinker de *g* gepalataliseerd wordt tot *j*, dus **eg-* > *ei-* (vgl. Eng. *brain*, het aan *steil* verwante *stair(s)* 'trap', eig. 'steiger', en *sail*). In het Middelnederlands vind je ook de niet-Ingweoonse vormen met *-g-*: *bragen*, *stegel* 'verhoging' en *segel*. Het etymologisch woordenboek van De Vries-De Tollenaere (2005) blijft neutraal en houdt het erop dat woorden als *eiland*, *zeil* en *vracht* kustwoorden zijn. Er zijn natuurlijk bepaalde klanken die de herkomst van een woord duidelijk

13 Over de mate van naïviteit waarmee het EWN sommige Nederlandse woorden als Fries behandeld heeft, zie ook Hoekstra (2004: 150–51).

14 Dat geldt ook voor het niet in 2001 maar wel in 2005 (370) door Van der Sijs opgevoerde *elger* 'vork om aal te steken', vgl. Bremmer (1993a: 29).

kunnen maken, zoals in *fierljeppen* ‘polsstokverspringen’ dat, omgezet naar Nederlandse klanken, ‘vér-lopen’ is. De Friese klankstand die zich nog niet heeft aangepast aan het Nederlands, geeft in dit geval aan dat het om een jong leenwoord betreft. Bovendien heeft *lopen* een andere betekenis dan *ljeappe*, dat net als het Engelse *to leap* de oudere betekenis van ‘springen’ heeft bewaard.

In hoeverre is de lijst van Van der Sijs dus eigenlijk betrouwbaar, als niet alleen de datering maar ook de identificatie van Nederlandse woorden als Friese leenwoorden met enige terughoudendheid benaderd moet worden? Ik neem aan dat Van der Sijs slechts doorgeeft wat in de door haar digitaal doorzochte bronnen als Friese leenwoorden is geïdentificeerd. Een aantal woorden in haar lijstje zijn inderdaad aantoonbaar van Friese herkomst, alleen al vanwege de Friese klankstand, zoals we al zagen bij *fierljeppen*. Andere woorden die we om diezelfde reden op het eerste gehoor zo kunnen toevoegen zijn *skûtsjesilen* (in Nederlandse klankstand *schuitje-zeilen*) en, enigszins intuïtief, *klunen*, *tjalk*, *tjotter*, *sjokken*, *sjouwen*, *sjorren*, *sjoelen*. Maar nu is het al een stuk moeilijker, omdat we bij deze Friese leenwoorden niet meteen meer kunnen aanknopen bij herkenbare Nederlandse tegenhangers. Kennis van de historische taalkunde wordt hier dus een vereiste: *klunen* is verwant met (*mis*)*kleun* (van der Kuip 1988); *tjalk* hoort bij *kiel* met diminutieve *-k* (dus eigenlijk ‘kieltje’), *sjorren* bij *tuieren* (‘m.b.t. stieren, kalveren en geiten’) laten grazen aan een touw (‘tuier’) dat aan een paaltje bevestigd is, en *sjouwen* bij *schuiven*. Deze laatste drie woorden vertonen typisch Friese beginklanken die historisch niet in het Nederlandse foneembestand thuis horen. Of *sjokken*, dat wel Fries lijkt, ook werkelijk Fries is, is twijfelachtig. Het woord heeft in ieder geval een ruimere verspreiding dan alleen Holland (o.a. ook in Antwerpen), waar de oudste attestaties voorkomen (WNT, s.v. *insjokken* [1769; verder vooral 19e-eeuws]). In de negentiende eeuw is het ook gangbaar in Zwolse kinderrijmpjes (Buser 1861: 150–151). Met welk motief zou *sjokken* uit het Fries ontleend zijn? Het woord komt ook in het Fries voor, volgens het *Wurdboek fan de Fryske Taal* voor het eerst genoteerd in 1824: ‘dat giet mei him sjok sjok’ (WFT, s.v. *sjok II*), maar eerder dan een Fries leenwoord lijkt het een variant van *schokken* te zijn.¹⁵ Ook dubieus lijkt me de Friese afkomst van het zeldzame *sjompe* (WNT: ‘zeker soort rivierschip’), dat Van der Sijs in 2001 niet, maar in 2005 (370) wel als Fries leenwoord meeneemt, in navolging van het WNT. Op zich zou *sjompe* een leenwoord kunnen zijn dat net als *tjalk* en *tjotter* een bepaalde

15 Volgens EWN s.v. is *sjokken* mogelijk een nevenvorm van *schokken*, hoewel ontleening uit het Fries niet uitgesloten wordt.

Friese schuit aanduidt. Volgens het *Wurdboek fan de Fryske Taal* (=WFT) is *sjompe* een secundaire vorm van *sompe* ('platboomd vaarttuig met rechte voor- en achtersteven voor kleine rivieren en binnenwateren'). Blijkens een citaat in dat woordenboek wordt *sompe* door Joost Halbertsma in de negentiende eeuw gedefinieerd als 'somschuit (bepaaldelijk in eigenaardige Overijsselschen vorm).' En inderdaad, wie in het WNT onder *zomp* (II).2 kijkt, ziet alleen maar vindplaatsen uit Overijssel. Typisch Fries zijn het woord en de schuit dus niet en als het niet vaker gevonden wordt dan in dat ene citaat in de bron van het WFT, dan kan *sjompe* maar beter afgevoerd worden als Fries leenwoord.¹⁶

Een karakteristieke Friese klankstand geldt weer voor *terp* en *til*, vanwege de Friese *t* uit stemloze Germaanse *þ (vgl. de Nederlandse tegenhangers *dorp* < *þorp- en *deel* < *þiljōn 'houten vloer'; ook in *vloerdeel*). Terwijl *terp* geleend moet zijn nadat de stamvokaal in Friesland van *o* naar *e* veranderd was (laat-middeleeuws), reikt *til* 'bruggetje' terug tot in de tijd dat het Hollands en het Fries zich nog niet helemaal van elkaar hadden losgemaakt. Veel eerder al dan 1623, het jaartal dat Van der Sijs opgeeft, wordt het woord *til* in Zuid-Holland gevonden (ca. 1400, MNW s.v. *til* 2), zij het in de betekenis van 'zolder, zoldering'. In de twintigste eeuw was *til* 'zolder' (nog steeds?) beperkt tot Zuid-Holland (samen met Het Bildt, door Zuid-Hollanders ingepolderd, zie Grootaers en Kloeke 1939: Afl. 7, no. 5). Kennelijk hebben we voor Zuid-Holland met een speciale betekenisontwikkeling te maken. Meer noordelijk is de betekenis 'houten bruggetje', dat buiten Friesland en Groningen vooral in Noord-Holland gevonden wordt. Ik zie derhalve geen aanleiding om aan te nemen dat *til* met de betekenis 'duivenhok' uit het Fries geleend is.

Bij *baken* en *kapen* zien we een (Oud-)Friese *ā* uit een Germaanse **au* waar het Nederlands een *ō* uit **au* heeft. Althans, zo wordt ons altijd voorgehouden door de boeken. Maar is die Friese ontwikkeling wel 'de enige acceptabele verklaring' (EWN) voor beide woorden? In het geval van *baken* (1284) heb ik al vastgesteld dat we niet met een Fries leenwoord maar een Ingweoons substraatwoord te maken hebben. Zo'n vroege attestatie geldt niet voor *kapen*, dat pas in de loop van de zeventiende eeuw voor het eerst in het Nederlands opduikt. Is dat heus de Friese verwant van het Nederlandse *kopen*? Zeker is dat 'kopen' in het Oudfries *kāpia* is (Nieuwfries *keapje*), maar de betekenis van 'kapen' is noch voor *kāpia* noch voor *keapje* genoteerd; daarvoor heeft het Fries *kape* (WFT [1829]). Wat

16 Piter Boersma, de laatste hoofdredacteur van het WFT, bevestigt mijn vermoeden dat het Friese woord zelf uit de oostelijke dialecten ontleend is. Verdere attestaties dan het WFT geeft, zijn voor het Fries niet bekend (persoonlijke mededeling).

betreft *kāpia* ‘kopen’, al in de vijftiende eeuw ging in het Fries deze /a:/ over naar /ɛ:/ (Boersma 1939: §138), voor hij in de loop van de zeventiende eeuw ‘gebroken’ werd to /ɪ:ə/. Als *kapen* inderdaad een Fries leenwoord is, moet het woord uiterlijk in het eerste kwart van de vijftiende eeuw overgenomen zijn, althans voor de Laoutoudfriese overgang van /a:/ naar /ɛ:/ zijn intree deed. Het blijft dan merkwaardig dat *kapen* pas in de zeventiende eeuw voor het eerst in een Nederlandse tekst geattesteerd is. Misschien is *kapen* dan toch gevormd naar een afleiding van ‘ter kaap varen’ (d.w.z. van kaap tot kaap varen) zoals het etymologische woordenboek van De Vries/De Tollenaere (2005, s.v.) suggereert.

Ook *gier* ‘mestvocht’ kan uit het lijstje van Van der Sijs verwijderd worden. Het WNT (*gier* VII), waarop Van der Sijs zich vermoedelijk baseert, beweert trouwens niet dat *gier* uit het Fries ontleend is; het wijst alleen op de verwantschap met Friese vormen. Die beginnen echter allemaal met een *j* (bijv. Oudfr. *jere*, Fr. *jarre*) en laten zo de oorspronkelijke medeklinker *j* zien (< Germ. **jes*-). In Noord-Holland treffen we een vorm aan die uit de Friese vorm ontstaan moet zijn, nl. *eir* (/ɛ:r/, Westwoude, 1415) en *yer* (/i:r/, Abbekerk, 1531),¹⁷ met absorptie van *j* in de navolgende hoge klinker, vgl. Nfr. *jier* [(j)i.ər] ‘jaar’. Anders dan het WNT gaat De Vries/De Tollenaere (2005) wel uit van een Friese/Noordnederlandse ontlening en voert naast Oudfries *jêre* (met lange klinker) zelfs een Oudfries spookvorm *gêre* op. Het Nieuwfriese *jarre* (met korte klinker) laat echter zien dat de stamklinker in het Oudfries *jere* kort moet zijn geweest, en zo staat het ook aangegeven in het nieuwe Oudfries handwoordenboek van Hofmann en Popkema (2008).¹⁸ Hoe zit het dan met de klinker van *gier*? De oorspronkelijke korte *e* moet gerekt zijn, hetzij in open lettergreep, hetzij voor *r*, en vervolgens verscherpt to *ie*.¹⁹ In het lijstje van Van der Sijs staan nog twee woorden die qua klinker overeenkomen met *gier*, te weten *vieren* en *kier*, die ik met eenzelfde ontwikkeling zou willen

17 Respectievelijk Pols 1885–1888: II, 354/119 en 381/2. De 20e-eeuwse verspreiding in TNZN I.7.

18 Oudfries *jere* is nog bewaard als Fries substraatwoord in het Oost-Friese Nederduits *jire*, *jirre*, *jir*, zeldz. *jarre*, zie Ten Doornkaat Koolman, s.v. *jire*. Oudfries *e* in open lettergreep wordt in Saterlandsfries /ɛ:/, ook voor /r/, bijv. *Pere* ‘peer’, *tere* ‘(ver)teren’, *smere* ‘smeren’; Oudfr. *ē* (< **ai*, *au/ai* + i-Uml.) wordt /ɛ:/, bijv. *here* ‘horen’, *lere* ‘leren’; Oudfr. *ē* (< **ē*, *ō*, *ū* + i-Uml., enz.) wordt *äi*, maar meestal *ie* voor *-r*: *Schiere* ‘schaar’, *Iere* ‘aar’, *hiere* ‘huren’, *fiere* ‘voeren’; er zijn echter ook enkele uitzonderingen: *weer* ‘waar’, *sweer* ‘zwaar’. In het licht van bovenstaande was de klinker in Saterl. *Jere* oorspronkelijk kort (de mededeling over Saterlands *Jere* dank ik aan Jarich Hoekstra).

19 De /i:/ in Oost-Fr. Nederduits *jire* wordt door Scheuremann (2001: 445, kol.1) verklaard als ‘durch Einfluß des palatalen Anlautes auf den Stammvokal’.

verklaren. Om met *kier* te beginnen, inderdaad, het komt ook voor in het Fries als *kier*, *tsier*, en in het Stadfries als *kier*.²⁰ Alle woordenboeken, van *WNT* tot *EWN*, zijn het erover eens dat Nl. *kier* hetzelfde moet zijn als Mnl. *kerre* 'kier' (*aen kerre staen* 'op een kier staan', c. 1290), met een korte klinker dus. Naast *aen kerre* geeft het *WNT* ook *aan ~, in keer* (1610) 'aan, in 't keeren [...] derhalve los, niet gesloten'. In deze uitdrukking moet het oorspronkelijk *kerre* de normale ontwikkeling hebben ondergaan van rekking van de korte klinker voor *-rr-* tot *kere*, met daaropvolgend apocope (wegvallen) van de stomme slotklinker, met als eindproduct *keer*. De variante, Hollandse vorm *kier* wordt volgens het *WNT* het eerst gevonden bij Bredero (ca. 1610) en deze Amsterdammer staat bekend om zijn gebruik van volkstalige vormen. Ik ben er dus niet zo zeker van als het *EWN*, dat *kier* "in de 17e eeuw is overgenomen uit het Gronings [!] of Fries". Waarom zou men dat in Holland trouwens gedaan hebben? Veeleer is *kier* een (Noord-)Hollandse klankvariant van *keer* 'wending', dat vervolgens een betekenisverenging heeft ondergaan.²¹

Wat we voor *kier* hebben gezien, kunnen we ook constateren voor *vieren*, een werkwoord dat etymologen sinds Van Helten (1896b) in verband brengen met, en vaak toeschrijven aan, Ofri. *fīr*, Fri. *fier* 'ver' (zie *EWN*, s.v.).²² De Middelnederlandse verwant van dit adjectief is *verre*, maar met de Kerst zingen we lustig:

*Nu sijt wellecome, Jesu, lieve Heer,
Gij komt van al so hoghe, van al so veer.*

Dit *veer*, een nevenvorm dus van 'ver',²³ moet het resultaat zijn van dezelfde rekking van *e* voor *-rr-* als gepostuleerd is voor de overgang van *kerre* naar *keer* (zie *WNT*, s.v. *ver* II). Er bestaat in het Middelnederlands ook een werkwoord *verren* (*ferren, varren, verden, vaerden*) 'verre houden,

20 Wassenbergh 1802, I: 49: 'voor *Schreef*, of *Reet*, waarop eene Deur staat. Dus zegt men: De Deur wat in het *Kier* zetten'. Met de 'Friesche tongval' in de titel van zijn boek bedoelde Wassenbergh het Nederlands (toen ook 'Nederduitsch' geheten) zoals dat in Friesland in beschaafde kring gesproken werd, zie Galama (1965: 13–20). De vorm *tsier* (met palatalisatie van *k*) duidt op een lange geschiedenis.

21 Mogelijk is ook dat *keer* uit **kair-* komt, met *kier* als 'Ingweoonse' variant en dat *kerre* van **karri* afgeleid moet worden, zie *Oxford English Dictionary*, s.v. *char* vb. 1.

22 Bijv. De Vries/De Tollenaere, s.v. *kier*. Anders dan *EWN*, s.v. *vieren* 2, beweert, is Ofri *fīria* wel geattesteerd, zij het in de betekenis '(te) ver zijn'.

23 Zoals ook duidelijk wordt uit de (19e-eeuwse) plaatsnaam 'Alteveer' (Dr, Gr) naast 'Altena'.

verwijderd houden' (MNW, s.v. *verren*). Al geeft het MNW de vorm *ve(e)ren* niet, op grond van *veer* als een van de nevenvormen van *verre*, zal er ook een variant *ve(e)ren* moeten zijn geweest.²⁴ Zou *vieren* dus een variant van het niet geattesteerde *ve(e)ren* kunnen zijn? Daar lijkt het wel op. Langs de kust, naar het zuiden tot in Vlaanderen en naar het noorden tot ver in Duitsland, zien we een wijdverbreid verschijnsel (Van Loey 1968: §72–73; Schönfeld §65.c met Opm. 1; §80, Opm. 1), namelijk dat \bar{e} /e:/ van diverse oorsprong zich vernauwde to *ie* /i:/, bijv. *mien* 'gemeen' (< *ai), *mielen* 'malen, schilderen' (< *ē), *kiers* 'kers' (< *keers*), *zwieerd* 'zwaard' (< *sweerd*-). De conclusie die uit bovenstaande observaties getrokken kan worden is dat alle drie lexemen – *gier*, *kier*, *vieren* – een eendere ontwikkeling van de stamvocaal laten zien, van *-eer-* naar *-ier-*, die buiten Friesland plaats heeft gevonden. Het is dus niet strikt noodzakelijk voor deze vormen een Friese oorsprong te zoeken.

Evenmin hoeven we voor *schriel* 'schraal' een Friese ontlening aan te nemen. Het woord staat niet in het lijstje van Van der Sijs (2001), maar ze noemt het wel (2005: 371) in navolging vermoedelijk van het WNT, dat *schriel* bestempelt als 'een vorm met Friesch vocalisme naast *Schraal*'. Ook Schönfeld (§80, Opm.1) meent dat 'een woord als *schriel* moet direct = fri. *skriël*' zijn, waarbij het mij niet helemaal duidelijk is of Schönfeld met de notatie '=' nu bedoelt of *schriel* een Fries leenwoord is of precies hetzelfde woord als het Friese *skriël*. De Vries/De Tollenaere (2005) zegt kortweg: 'friese vorm voor *schraal*'. Feit is dat de eerste attestatie van het woord uit Hollandse boerenmond is opgetekend, en voor de beschaafde lezer vertaald moest worden: '(De koe) vermagert er van (van zekere ziekte) en is slap ...; zulk eene Koe noemt men miersch, ook wel schriel, dat schraal beteekend'. Het citaat komt uit de *Natuurlyke Historie van Holland* (1769–1811) van J. Le Francq van Berkhey, een geboren Leidenaar en groot kenner van het boerenleven in Holland. Een nog eerdere attestatie, 'Schriel authertje!' als scheldwoord, bevestigt de indruk dat *schriel* een woord uit de omgangstaal is.²⁵ Willen we een Friese oorsprong voor *schriel* aannemen, zoals de handboeken doen, dan moet er ook een aannemelijk ontleningsmotief zijn, bijvoorbeeld intensieve koehandel tussen Friesland en (Noord-)Holland. Veel eerder hebben we hier te maken met een Ingweonse substraatvorm (zo ook EWN) die zich naast *schraal* wist te handhaven dankzij een betekenisvernaauwing (De Vaan 2010: 330).

24 Het Engelse *to veer* 'vieren, laten aflopen', voor het eerst geattesteerd rond 1500 (zie *Middle English Dictionary*), moet van de variant Mnl. *ve(e)ren* geleend zijn.

25 Kinker (1788: 3).

Een aantal woorden uit de lijst van Van der Sijs duiden iets typisch Fries aan (en zijn dus leenwoorden volgens bovengenoemd criterium a.). Van die groep hebben de jongere leenwoorden vooral te maken met sport te water – al of niet in bevroren toestand, denk aan *klunen* en de kreet 'It giet oan', van ijsmeester Henk Kroes toen hij in 1997 aankondigde dat de Elfstedentocht toch doorging – terwijl een aantal oudere leenwoorden in verband gebracht kunnen worden met het Friese cultuurlandschap (*terp*, *state* 'hoeve', *stins* 'kasteel'). Bij nogal wat woorden die niet tot deze twee subcategorieën horen, vallen bovengenoemde leencriteria minder makkelijk toe te passen. Het zal daarom niet verbazen dat men tegenwoordig wat anders naar deze woorden kijkt dan destijds de opstellers van het *WNT*. Het *EWN*, bijvoorbeeld, geeft bij een aantal woorden die in Van der Sijs' lijstje voorkomen een andere verklaring. Ik denk dat we sowieso achterdochtig moeten zijn om leenwoorden als Fries te identificeren die niet meteen op fonologische gronden als zodanig herkenbaar zijn of op de een of andere manier met de Friese cultuur verbonden kunnen worden.

Het *EWN* merkt bijvoorbeeld op dat de Friese herkomst van *berooïd* (1488) twijfelachtig is, ofschoon die oorsprong wel als mogelijkheid open blijft staan. De Friese herkomst van *berooïd* staat sinds eind negentiende eeuw op naam van Van Helten (1896a: 48), die daarvoor de volgende Oudfriesse passage aanhaalde:

Hvae deer wil clæglick ymmen wrogie jeffta oensprecka om secka, deer ymmen roïed (op boete te staan komen, van een deel des vermogens berooven) *off gaed in syn sonda lidmaten of liiff...*²⁶

Wie deze passage in Van Heltens gedrukte bron opzoekt (Hettema 1834: Tit. XIII.47), zal zien dat er in de tekst geen *roïed* staat maar *rored*, oftewel 'roert, betreft, aangaat', een vorm van Oudfries *rōra* '(aan)roeren'. Samen met het synonieme *gaed* 'aangaat' vormt het een woordpaar en daarmee een stijlfiguur dat typerend is voor de rechtsteksten (vgl. in hetzelfde citaat het woordpaar *wrogie jeffta oensprecka*).²⁷ De vorm *roïed* is een emendatie van Van Helten en de betekenis 'op boete te staan komen, van een deel des vermogens berooven' die hij eraan geeft, heeft hij gewoon uit zijn duim gezogen. In 1896b herhaalt Van Helten zijn etymologie,

26 'Al wie op de wijze van een (officiële) aanklacht iemand wil aanklagen of beschuldigen om een zaak die iemand betreft of aangaat in zijn gezonde ledematen of lijf...' (mijn vertaling, RHB).

27 Zie bijvoorbeeld Bremmer (2011: 86).

maar verzwijgt inmiddels dat *roied* op een emendatie berust. Zodoende heeft al meer dan een eeuw een foutieve lezing en daarbovenop een foutieve vertaling van Van Helten het woord *berooïd* van een betrouwbare etymologie berooïd. Veel aannemelijker is het uit te gaan van het Franse leenwoord *roy* ‘ellende’, zoals overtuigend aangetoond door Mak (1951). De Vries/De Tollenaere (2005) noemt Mak wel, maar blijft bij ontlening van de Friese spookvorm; ook het EWN wil, ondanks het instemmend noemen van Maks betoog, ruimte laten voor Friese ontlening.

Volgens het EWN is de herkomst van *feeks* (1607) onduidelijk, maar in ieder geval niet uit het Fries afkomstig, iets wat tot nu toe, zij het soms met enige aarzeling, aangenomen werd (zo nog Van der Sijs 2005: 369). Bij *beerenburg* ‘kruidenbitter’ is eerder sprake van een geleende betekenisuitbreiding dan van een leenwoord. De drank is immers genoemd naar de negentiende-eeuwse Amsterdamse drogist Hendrik Beerenburg, op wiens conto de formule voor het kruidenmengsel staat (zo nu terecht Van der Sijs 2005: 369). Betekenisvernaauwing geldt ook voor het door Van der Sijs opgevoerde *state*, in weerwil van de opmerking in het WNT dat *state* ‘kan [...] niet van Frieschen, maar zal [...] van Hollandschen oorsprong zijn’, (en dan, voeg ik eraan toe, van Franse komaf: (*e*)*state*). Alleen de specifieke betekenis van ‘adellijke bezitting, landgoed’ is voor het eerst in Friesland genoteerd, voor zover we nu weten. In het Fries is het woord in de betekenis van ‘landgoed’ trouwens al in de vijftiende eeuw in gebruik (Hofmann/Popkema 2008, s.v. *stathe*). De Vries/De Tollenaere (2005) noemt *state* niet, evenmin als het EWN.

Een kritische noot valt ook te plaatsen bij *robbedoes*. Waarom zou men in Holland het woord *robbedoes* (1793) ‘wild mens, m.n. wild kind’ uit het Fries hebben overgenomen?²⁸ Had je in de achttiende eeuw zulke ravottende kinderen nog niet buiten Friesland? Of groeide je in aanzien bij je vrienden en kennissen als je dat woord in de salon gebruikte? ‘Zeg kèrel, mijn kind is zo’n, eh, hoe zeggen ze dat ook al weer in Vriesland?’

28 De Friese oorsprong van het woord werd gelanceerd door Van der Meulen (1917).

Eh, ja, ik weet het alweer, zo'n *robbedoes*.²⁹ Het woord *robbedoes* vertoont geen opvallend typisch Friese klanken en kan net zo goed vanuit het Nederlands verklaard worden: *robben* 'ravotten, stoeien' (volgens WNT 'N[oord-].H[olland].') en *does* 'hond', een soort tegenhanger van *stoeipoes* dus. Een bezwaar tegen deze oplossing is echter dat *does*, een verkorte vorm van *kardoes* 'soort hond' (1830), pas voor het eerst in 1914, in Van Dale, opgetekend lijkt te zijn (EWN s.v. *does*, dat het woord *robbedoes* zelf niet opgenomen heeft).

Voor *sjoelen*, hoe Fries het er ook uit ziet, heeft Teake Hoekema in 1985 overtuigend aangetoond dat dit een negentiende-eeuws Engels leenwoord is en wel van *to shool*, een samengetrokken vorm die gangbaar was naast *to shovel* 'schuiven'. *Shooling* was een spel met houten blokjes dat op het dek van schepen werd gespeeld. Dat woord, en daarmee ook de *sjoelbak*, hoort dus niet in Van der Sijs' lijstje thuis. En passant bevestigde Hoekema de gangbare opvatting dat *sjouwen* wel een Fries leenwoord is: **skiāva* 'schuiven' > **skiēwa* > *sjōwe*,³⁰ volgens het principe van de 'Jorwert-breking' weten we nu (Dyk 2007: 116). Het woord heeft volgens Hoekema dus niets met het Hindeloper *seeuw* 'zee' te maken, zoals de woordenboeken ons meer dan een eeuw hebben laten geloven (vgl. De Tollenaere 2003: 240–243). De oudste attestatie komt uit het Noord-Hollandse Enkhuizen (1611) als het deverbatieve *sjouw* 'iets dat gesjouwd is' (WNT, s.v. *sjouw* II.4; vgl. *sjouw* II.3 'werkbeurt, karwei', eveneens uit Enkhuizen, zeventiende eeuw), voor Århammar (2004: 121–123) reden genoeg om vooralsnog Friese ontlening aan te nemen.

Het effect van de 'Jorwert-breking' houdt in dat lange voorklinkers (van diverse oorsprong) + /w/ in de vijftiende eeuw in het Westerlandse Fries tot stijgende tweeklanken werden: /i:w/ > /ju:w/, /e:w/ > /jo:w/, en /ε:w/ > /jɔ:w/. De lengte van de klinkers kan oorspronkelijk zijn of door

29 De spelling 'Fries' en 'Friesland' met een <f> is ontleend uit het Fries, dat de stemloze wrijvers aan het begin van een woord bewaard heeft. In het oudere Nederlands worden die woorden dan ook steeds geschreven als *Vries(ch)* en *Vriesland*, tot ver in de negentiende eeuw, bijv. J. H. Behrns, *Schoolverordeningen voor Vriesland* (Leeuwarden, 1847); *Bvlla 'Ineffabilis' in de Nederlandsche en Vriesche talen, benevens de bepaling van het Leerstuk der Onbevleete Ontvangenis in de talen der Oost- en West-Indische koloniën, en in de voornaamste Noord-Nederlandsche dialecten*, met inleiding in het Frans door Jos. A. Alberdingk Thijm (Amsterdam, 1878). Alle Nederlandstalige boektitels in de Leidse Universiteitsbibliotheek met 'Friesch(e)' in de titel tot in de Franse tijd zijn geschreven door (Nederlands schrijvende) Friese auteurs of in Friesland gedrukt.

30 Voor de overgang van *ski-* > *sji-*, vgl. Oudfr. *skiāta* > Nieuwfr. *sjitte* 'schieten', Nieuwfr. *sjudden* 'vlasscheven, vlasafval' (< Oudfr. *skīve* 'schijf' + -(i)the), Nfr. *sjoel-* 'sleepblok vóór onder dissel bij wipkar of ploeg' (< Oudfr. **skēvel*), zie Dyk (2007: 109 en 116).

rekking in open lettergreep tot stand zijn gekomen. In *krioelen* ‘wemelen’ lijken we zo’n stijgende diftong te hebben, en dus Friese invloed.³¹ Die conclusie is bij nader inzien niet zonder problemen, want we horen duidelijk twee lettergrepen: *kri-j-oelen*, waarbij de *j* de overgang tussen de twee klinkers makkelijker maakt. Volgens het principe van de Jorwert-breking zou een Oudfries werkwoord **krewelia* geleid moeten hebben tot **krjoelje*, en dat is iets anders dan het huidige Friese *krioelje* [kriu.əljə] ‘krioelen’, met twee lettergrepen.³² Het is al met al op grond van de klankstand niet erg aannemelijk dus dat *krioelen* een Fries leenwoord is.³³ Blijft de vraag natuurlijk waarom de Amsterdammer Coornhert, bij wie volgens het WNT *krioelen* het eerst gevonden is (1561), en anderen na hem, een Friese vorm verkozen zou hebben boven een Hollandse. Het EWN is dan ook voorzichtiger dan eerdere etymologische woordenboeken, en oppert dat *krioelen* ‘waarschijnlijk’ uit het Fries is overgenomen, maar laat daarnaast ook ruimte voor een zelfstandig ontwikkeling binnen het Nederlands.³⁴

Wat ook opvalt aan het lijstje van Van der Sijs is dat het gemakkelijk uitgebreid kan worden met woorden uit het WNT die ze gemist heeft bij haar digitale speurtocht, zoals bijv. *grietman* ‘rechter, bestuurder’ (1581):

‘In de middeleeuwen (met zekerheid eerst sedert de 14de eeuw) en (behoudens de veranderingen in de wijze van zijne benoeming of, naar de gelegenheid der tijden, in den aard van zijne bevoegdheden) tot aan de omwenteling van 1795: De hoogste rechterlijke en burgerlijk-administratieve magistraatspersoon in een der “deelen” (de latere *grietenijen*) van Friesland tusschen Lauwers en Vlie.’

Na het lemma *grietenij* voert het WNT diverse samenstellingen op met *griet-*. Niet alleen het feit dat het *grietmansambt* beperkt was tot Friesland,

31 Zo al geopperd door Van Helten (1895: 27).

32 Oudste attestatie bij Gysbert Japix (1603–1666), rijmend op ‘woelje’. De combinatie van deze twee woorden wordt ook gebruikt bij o.a. Hooft en Vondel. Oudfr. **krewelia* (vgl. Oudhoogd. *kreuuilôn* ‘wimmeln’) heeft zich wel klankwettig ontwikkeld tot *kriuwelje* [krjo.welje]; vgl. Ndl. *kriewelen* ‘kriebelen’ naast *krielen* (Mnl. *crielen*) en *kriebelen*.

33 Tenzij we aannemen dat (a) een niet overgeleverd 16e-eeuws Fries **krjoelje* geleend is, (b) dat de medeklinkergroep /krj/ die wel Fries maar niet Hollands is, vereenvoudigd is, en (c) dat dit product vervolgens weer door de Friezen aan het Hollands ontleend is, wat mogelijk werd omdat *krioelen* inmiddels semantisch gedifferentieerd was van ‘kriebelen’.

34 Een mogelijkheid die nog niet eerder in ogenschouw is genomen is contaminatie met het Franse *grouiller* ‘wemelen’.

ook de klankstand van het eerste samenstellende deel *griet-* verraadt de Friese afkomst van dit woord, dat in het Nederlands 'groetman' had geheten. In 2005 (369) noemt Van der Sijs *grietenij* en *grietman* wel, echter zonder vermelding van jaar van attestatie.

Er zijn meer woorden die duidelijk naar Friesland wijzen, zoals *tjasker* 'weidemolen' (WNT: 19e e., maar, zonder -r, als *tjasker* 'watermolentje zonder kap' al bij Westendorp [1809: 186]; van Oudfr. *tiā* 'tjigen, trekken' + agentief suffix -*sker*) en *tjoel* 'klein sleepvisnet' (1912; Oudfr. **skēvel* 'schuivel'; Dyk 2007: 116–117),³⁵ beide objecten (aanvankelijk) typisch inheems in Friesland.

Hoort het nu niet meer gangbare Noord-Hollandse *tjad/tjat* 'vief, kras' en het daarvan afgeleide *tjats* 'dartel, vurig, heet' ook bij de leenwoorden? Van der Sijs noemt het niet. In ieder geval wist Bredero er wel raad mee: 'As ick tjatse Truy sach mit heur half versette schorteldoock/ Jemeny, wat voelden ick ien gerumel in mijn wortelbroeck'.³⁶ Tot in de vorige eeuw zei men van een kwieke senior in Noord-Holland: 'Hij is rad en tjad'. Volgens het WNT, s.v. *tjad*, noemde Klaas Heeroma *tjad* 'met een aannemelijke gissing een oud "ingwaeoons" woord' en bracht hij het in verband met het Gotisch 'þiuþs goed' (< Germ. *þeud-). Het WNT geeft echter geen bronverwijzing zodat het erop lijkt alsof Heeroma die gissing mondeling heeft meegedeeld, wellicht toen hij tussen 1936 en 1948 als medewerker aan het WNT verbonden was. Aangezien Germ. **eu* in het Oudfries *iā* is geworden (spreek uit als Nl. *ja*) en de stemloze *þ aan het begin van een woord in het Fries een *t* werd (zoals we al zagen in *terp* en *til*), dan is het meer dan een aannemelijke gissing om het Noord-Hollandse *tjad/t* niet als een Ingweoons maar als een Fries substraatwoord op te vatten, ook al is het mij uit het Fries zelf niet bekend.³⁷

Ook afwezig in het lijstje van Van der Sijs (2001) is *armoedzaaier*, voor het eerst opgetekend in 1901 volgens het WNT, dat het als een Fries

35 Naast *tjoel* heeft het Fries ook *sjoel*. Voor de overgang van *skj-* > *sj-*, vgl. *sjitte* 'schieten' uit Oudfr. *ski ta*; zie noot 30.

36 G. A. Bredero, 'Claes Cloet met een rou-mantel, met witte koussen en een smeerige smits schoots-vel an', *Vermeerderingh bij de Klucht Vanden Hoogduytschen Quacksalver*, 1622 (Stuiveling en Damsteegt 1986: 168, vv. 21–22); *halfversette* gedeeltelijk van *furset*, d.i. een soort grof fluweel; *schorteldoock*: schort, voorschoot; *gerumel*: prikkeling; *wortelbroeck*: schertsende samenstelling, waarin wortel erotische betekenis heeft (aldus de kantglossen van Stuiveling en Damsteegt).

37 Voor een bespreking van een ruime hoeveelheid 'Friese' woorden in de Noord- en Zuid-Hollandse dialecten, zie Weijnen (1984). Overigens heeft Weijnen *tjad/t* over het hoofd gezien, wat doet vermoeden dat er nog wel meer 'Friese' substraatwoorden in het Hollands van verleden en heden te vinden zijn.

leenwoord aanmerkt. De meeste etymologische woordenboeken spreken dat na, en het wordt ook als zodanig opgevoerd in *Het verhaal van een taal* van Jan de Vries en anderen (p. 231). De leenstatus van dit woord wordt verklaard met het argument dat *earmoed* in het Fries ook ‘ruzie’ betekent, en dat het Friese *earmoedsaeijer* (in de oude spelling) eertijds ‘ruziestoker’ betekende. Het woord zou eerst in die betekenis zijn overgenomen, en vervolgens qua inhoud aangepast tot ‘armoelijder’. Inderdaad, *earmoed* wordt in het *Wurdboek fan de Fryske Taal*, de Friese tegenhanger van het WNT, in de betekenis van ‘ruzie’ genoemd, zij het pas als vijfde, en naar het lijkt, met die betekenis, in gebruik beperkt tot de Friese Wouden. Maar alweer, welke motivatie moet men aanvoeren om *armoedzaaier* als een plausibel Fries leenwoord aan te merken?³⁸ Gelukkig is het EWN voorzichtiger en informatiever geworden en houdt het nu op een ‘noord-oostelijk’ woord, terwijl De Vries/De Tollenaere daarentegen uitgaan van een Noord-Hollandse oorsprong. Ik weet niet of we naar de randgebieden van ons land hoeven te kijken voor de herkomst van dit woord. Qua woordvorming is het immers identiek aan het veel eerder genoteerde *twistsayer* (WNT 1534), terwijl ik op het Internet het regelmatig voorkomende synonieme *tweedrachtzaaier* (1787) en *ruziezaaier* (1964) vond,³⁹ de eerste niet opgenomen in het WNT, terwijl de laatste te jong voor opname was.

Het lijstje van Van der Sijs kan nog verder uitgebreid worden met een aantal woorden uit de agrarische sfeer, zoals *stelp* ‘boerenhoeve waarvan huis, schuur en stallen onder één dak verenigd zijn’ (1855); het WNT spreekt hierover het vermoeden uit dat het uit het Fries geleend is (*stelp*, *stjelp*). Dat vermoeden kan echter in zekerheid omgezet worden als we in aanmerking nemen dat (a) de oudste vindplaatsen van het woord uit Friesland komen,⁴⁰ (b) de verspreiding van het woord zich aanvankelijk tot het noorden (inclusief West-Friesland) beperkt, en (c) de Nederlandse

38 *Armoede* in de betekenis ‘verschil (= geschil), oneenigheid’ wordt trouwens ook voor het aan de Friese Wouden grenzend Westerkwartier van Groningen al genoemd door Westerdorp (1809: 181). Stutterheim 1964 heeft al uitvoerig betoogd dat, juist andersom, het Friese *earmoedsaaier* een Nederlands leenwoord is, zoals ook Van der Sijs (2005: 369) met verwijzing naar Stutterheim opmerkt.

39 Zie, respectievelijk, Pieter Johannes Kasteleyn (Breukelen 1746-Amsterdam 1794), *Wysheid, de zuil der vryheid, in vier zangen* (Amsterdam 1787), p. 60, en Stutterheim (1964: 252).

40 Bijv. *Leeuwarder Courant* no. 18 (1761, begin mei), S2, regel 9: ‘eene kleine stelp, lang 56 voet’; zie ‘De krant van toen’: <http://arc.ndc.x-cago.com/srch/sim.do> (geraadpleegd maart 2012).

tegenhangers *stolp* en *stulp* niet de *-e-* hebben die typisch Fries is voor woorden met i-umlaut (**stulpi-*).

Bij de agrarische woorden hoort ook het door Van der Sijs (2005) vermelde, nu niet meer zo gangbare *bart* 'losse houten brug over sloot of vaart, plankier' (volgens WNT, s.v. *bart*, nog in de wegenbouw gebruikelijk; Fr. *barte*). Het *oelebord* 'daklijstversiering', door Van der Sijs (2005) genoemd, is echter geen Fries leenwoord, maar komt ook voor als *oelbred*, *oelgevel* in het Saksische taalgebied en als *ulebôôrd* in het Zeeuws (WNT, s.v. *uilenbord* 3). Vermoedelijk heeft Van der Sijs het citaat in Van Dale dat ze aanhaalt niet goed begrepen: 'de oeleborden met zwanenhalzen zijn typisch voor de Friese boerderijen'. Niet het woord, maar de vorm (de zwanenhalzen) is dus typisch Fries.

In de categorie agrarische woorden hoort verder natuurlijk ook het niet door Van der Sijs genoemde *greide* (1802). Volgens het WNT is dit: 'het friesche woord voor weiland. Het wordt in Friesland, ook als nederlandsch gesproken en geschreven wordt, en naar men ziet zelfs in officiële stukken, algemeen gebruikt'. Naast de vele samenstellingen die het WNT noteert kunnen dankzij het internet nog toegevoegd worden: *greidbedrijven* (1917) en *greidboerderij* (1934), om te laten zien dat het leenwoord echt ingeburgerd is.

Als laatste in de groep agrarische woorden noem ik *tongblaar* als benaming voor mond- en klauwzeer. Weliswaar laat het WNT zien dat dit woord al in het begin van de negentiende eeuw in het Nederlands voorkwam, maar bij de laatste uitbraak, in 2001, is het woord nieuw leven ingeblazen onder invloed van *tongblier*, de term die in Friesland gangbaar is (gebleven) voor deze gevreesde veeziekte, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de volgende citaten: 'Vol ongeloof hoorden de inwoners van Ee en de dorpen in de omgeving van de onverwachte uitbraak van "tongblier" (tongblaar)' en 'Tongblaar, zoals MKZ in Friesland genoemd wordt, werd ruim een week geleden vastgesteld op twee veehouderijbedrijven in Ee en Anjum' (NRC/Handelsblad, resp. 12 en 21-4-2001).

Zelfs uit de sfeer van de Friese gastronomie dringt af en toe een woordje door naar het Nederlands. Als voorbeeld noem ik het *dúmke* 'duimpje', een soort koekje, ter grootte van een forse mannequin, met een typische anijssmaak. Voor allerlei Nederlandstalige recepten met het Friese woord erin hoeft u alleen maar 'dúmkes' in te tikken op Google. Of *oranjekoek(e)*, een in Friesland populair soort gebak waarin sinasappelkonfijt verwerkt is, wel een typisch Fries gebak is, zoals menig Friese bakker, ook op het internet, deze lekkernij aanprijst, is twijfelachtig. Het wordt al in het populaire handboek *De Geldersche keukenmeid* uit 1779 genoemd (Zie WNT, s.v. *oranje* II). Veel eerder is het gebak en daarmee het woord elders in Nederland zo goed als verdwenen, maar in Friesland populair gebleven.

Wellicht is het leuk te weten welk Friese leenwoord de grootste verspreiding kent. Het recente leenwoord *klunen*, bijvoorbeeld, waarmee ik dit verhaal begon, is al tot in België doorgedrongen.⁴¹ Een andere kandidaat is het laat-Oudfriese *ay* ‘ja, zeker’, dat ruim 150 jaar eerder geattesteerd is dan het Engelse *ay(e)*, zodat het aannemelijk lijkt dat de Engelsen het van de Friezen hebben overgenomen, bijvoorbeeld in de havens. Daarentegen heeft *ay* zich geen plaatsje in het Nederlands weten te verwerven en is het voor het Fries teloor gegaan (Bremmer 1989). Er zijn meer Friese woorden die het internationaal gemaakt hebben en dat met een populariteit die je niet verwachten zou. Een blik op Google maakt dat onweerlegbaar duidelijk met ruim 80.000 treffers: *wetterhoun* (‘waterhond’), op de voet gevolgd door een ander typisch Fries hondenras, de *stabij*, in Friesland ook wel liefkozend *bijke* genoemd.⁴² In tegenstelling tot *wetterhoun* is *stabij* wel opgenomen in Van der Sijs 2001. Ofschoon een Fries hondenras, is de naam *stabij* strikt genomen geen Fries – dat zou *steanby* of zoiets geweest zijn – maar Nederlands (eigenlijk een imperatief: “sta bij!”). Als hondennaam kwam ik hem al tegen in een heerlijk gruwelijk kinderverhaal van de Groninger Matheus van Heyningen Bosch (1804: 11). Hybride is *stabyhoun* en die vorm weet met 147.000 treffers op Google de *wetterhoun* ruim te overtreffen in populariteit. Beide hondensoorten blijken over de hele wereld geliefd te zijn en hun Friese benamingen zijn doorgedrongen tot in vele talen. *Wetterhoun* en *stabyhoun* zoek je tevergeefs in het WNT, ook al zijn beide rassen allang gangbaar in Nederland. Het WFT geeft als eerste attestatie voor *wetterhoun* het jaar 1854; voor *staby* is dat 1850. Pas rond 1938, en dus te laat voor het WNT, duiken de hondenrasnamen in Nederlandse context op en in 1942 werden beide soorten, ook internationaal, als officieel ras erkend door de Raad van Beheer op Kynologisch Gebied in Nederland. Sinds 1952 staan de rassen geregistreerd in het Nederlandse Hondenstamboek (Westerhuis 1977: 20–21). Dat verklaart dus de ouderwetse schrijfwijze *-houn* in plaats van de spelling *-hûn* die sinds 1980 in Fryslân geldt.

41 <http://ivandeboom.wordpress.com/category/gent/>: ‘Fietsweekend (15 september 2008’, geraadpleegd januari 2009.

42 Het WFT geeft 1904 als eerste attestatie voor *bijke*, maar ik vond het al in Eman (1852: 4).

Conclusie

In grote lijnen is de taalhistorische verhouding tussen het Nederlands en het Fries bekend. Wat echter gemist wordt in de handboeken over de Nederlandse taalgeschiedenis is een overzichtelijke uiteenzetting met taalkundige criteria die laat zien waar, wanneer en hoe het (Noord-)Hollands en het Fries uit elkaar gegroeid zijn. Voortkomend uit het West-Germaans kwam er een punt dat beide taalvarianten ieder op eigen benen ging staan. Tot dat moment (al zal de scheiding niet van het ene op het ander jaar zijn gebeurd) hebben ze veel gedeeld. Woorden als *eiland*, *baken* en *til* gaan terug tot in die ongedeelde periode, en werden als substraatwoorden meegenomen bij de taalwissel naar het Frankisch. Een aantal klankontwikkelingen werd gezamenlijk meegemaakt, maar het Fries en het Hollands gaan uiteen bij de breking (diftongering) van *e* en *i* voor /x(C)/ (C = s, t, x), bijv. Mnl. *recht* maar Oudfr. *riucht* (Bremmer 2008: 287, no. 1.8; 1997: 72). Zolang de fonologische criteria voor wat wel of niet Fries is niet duidelijk in de historische grammatica's van het Nederlands worden uiteengezet, zullen er bij het etymologiseren veel verlegenheidkeuzes gemaakt en *ad hoc* oplossingen gevonden worden. Daarnaast zal men zich bij het etymologiseren steeds dienen af te vragen wat het motief geweest kan zijn om een woord uit het Fries te ontlenen. Na kritische weging van het lijstje van de vijfentwintig Friese leenwoorden in Van der Sijs 2001 resteren er mijns inziens negen, dat is ruim minder dan de helft: *state* (alleen de betekenis, niet het woord zelf), *terp*, *sjouwen*, *stins*, *tjalk*, *tjotter*, *klunen*, *skûtsjesilen*, *fierljeppen*. Anderzijds kan het lijstje uit 2001 op zijn minst uitgebreid worden met *greide* (en afleidingen), *grietman* (*grietenij* en afleidingen), *stelp*, *tjasje(r)*, *tjoel*, *stabyhoun*, *wetterhoun*, en recentelijk *dúmke*. Er blijft dus het nodige te doen, zeker als het bij het schrijven van etymologische woordenboeken van het Nederlands aankomt op de vraag wat 'Ingweoons Hollands c.q. kusttaal' is. Pas dan zal duidelijk worden welke woorden vroegmiddeleeuwse Ingweonse substraatwoorden, of laatmiddeleeuwse Friese substraatwoorden in de streektalen van (Noord-)Holland zijn, of inderdaad als 'echte' Friese leenwoorden uit Fryslân beschouwd mogen worden. De eindconclusie zal echter blijven dat de hoeveelheid 'echte' na-middeleeuwse Friese leenwoorden in het Nederlands beperkt van omvang is.

Literatuur

- N. Århammar, 'Etymologische und lautgeschichtliche Randbemerkungen zu Band 19 (2003) des "Wurdboek fan de Fryske Taal"', *Us Wurk. Tydskrift foar Frisistyk* 53 (2004) p. 106–143.
- J. S. H. Boersma, *De Friesche oorkonden uit het archief van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden. Een bijdrage tot de kennis der historische grammatika*

- van het Westfriesch (Amsterdam 1939).
- T.H. Buser, 'Overijsselsch taaleigen', *De Nieuwe Taalgids* 3 (1861) p. 134–180.
- C. van Bree, *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands. Klank- en vormleer, met een beknopte grammatica van het Gotisch* (Groningen 1977).
- C. van Bree, *Historische taalkunde*, 2e dr. (Leuven/Amersfoort 1996).
- C. van Bree, *Een oud onderwerp opnieuw bekeken: Het Ingweoons* [Leiden 1997]; afscheidscollege universiteit Leiden.
- C. van Bree en A. P. Versloot m.m.v. R.H. Bremmer Jr, *Oorsprongen van het Stadfries* (Leeuwarden 2009).
- R.H. Bremmer Jr, 'Late Old Frisian *ay* "yes": An Unnoticed Parallel to Early Modern English *aye* "yes" (of Obscure Origin)', *NOWELE* 13 (1989) p. 87–106.
- R.H. Bremmer Jr, 'Dutch and/or Frisian: North Sea Germanic in Dutch Etymological Dictionaries in Past and Future', in: R. H. Bremmer Jr en J. van den Berg (red.), *Current Trends in West Germanic Etymological Lexicography* (Leiden 1993) p. 17–36.
- R.H. Bremmer Jr, 'North Sea Germanic at the Cross-Roads: The Emergence of Frisian and Hollandish', in: H. F. Nielsen (red.), *Early and Pre-Historic Language Development in North-Western Europe* (Odense 2008) p. 279–308. [NOWELE 54/55]. Dit is een bijgewerkte Engelstalige versie van mijn 'Het ontstaan van het Hollands en het Fries', in: Ph. H. Breuker en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Holland –Friesland. De geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) p. 67–76.
- R.H. Bremmer Jr, 'Dealing Dooms: Alliteration in the Old Frisian Laws', in: J. Roper (red.), *Alliteration in culture* (Basingstoke 2011) p. 74–92.
- F. de Tollenaere, 'Etymologica: Sjouwen, Burrelen, nogmaals Paling', *TNTL* 119 (2003) p. 240–253.
- J. ten Doornkaat Koolman, *Wörterbuch der ostfriesischen Sprache*, 3 dln. (Norden 1879-1884); repr. Wiesbaden 1968.
- P. Duijff, *Fries en Stadfries* (Den Haag 2003).
- S. Dyk, 'Jorwert Breaking: A Late Old West Frisian Sound Change', in: R. H. Bremmer Jr, S. Laker en O. Vries (red.), *Advances in Old Frisian Philology* (Amsterdam /New York 2007) p. 91–128 [Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 64].
- Eman (pseud.), *Ien winterjouns gearkomste by Jolle Boer* (Snits 1852).
- EWN = M.L. Philippa, F. Debrabandere en A. Quak, *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* (Amsterdam 2003-2009).

- H. Feenstra, 'De ontfriesing van Groningen nogmaals bekeken. Naamgevingspatronen in het Westerkwartier 1540-1631', *Driemaandelijke Bladen* 43 (1991) p. 18-49.
- E.G.A. Galama, *Everwinus Wassenbergh en de Friese lexicografie* (Leiden 1965); inaug. rede universiteit Leiden.
- L. Grootaers en G. G. Kloeke, *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* (Leiden 1939).
- K. Heeroma en J. Naarding, *De ontfriesing van Groningen* (Zuidlaren 1961).
- W.L. van Helten, 'Etymologische en andere bijdragen', *TNTL* 14 (1895) p. 26-37.
- W.L. van Helten 1896a, *Zur Lexicologie des Altwestfriesischen* (Amsterdam 1896).
- W.L. van Helten 1896b, 'Berooid, vieren (bot -, den schoot - enz.)', *TNTL* 15 (1896) p. 234.
- M. Hettema, *Jurisprudentia Frisica of Friesche Regtkennis. Een handschrift uit de vijftiende eeuw*, 3 dln. (Leeuwarden 1834-1835).
- M. van Heyningen Bosch, *De kleine kindervriend* (Groningen 1804).
- T. Hoekema, 'Sjoel(j)e; sjouwe', *Us Wurk* 34 (1985) p. 102-105.
- J. Hoekstra, 'It Frysk yn it nije EWN: de kans fersitten', *Us Wurk* 53 (2004) p. 144-160.
- D. Hofmann en A.T. Popkema, *Altfriesisches Handwörterbuch* (Heidelberg 2008).
- J. Huizinga, 'Hoe verloren de Groningsche Ommelanden hun oorspronkelijk Friesch karakter?', *Driemaandelijke Bladen* 14.12 (1914) p. 1-77.
- R. Jonkman en A.P. Versloot, *Tusken talen. It ferhaal fan de Fryske taal* (Ljouwert 2008).
- J. Kinker, *De post van den Helicon* (Amsterdam 1788).
- F. van der Kuip, 'De etymology fan klúnje', S. Dyk en G. de Haan (red.), *Wurdfoarried en wurdgrammatika. In bondel leksikale stúdzjes* (Ljouwert 1988) p. 115-120.
- A. van Loey, *Middelnederlandse spraakkunst. II. Klankleer*, 5e herz. druk (Groningen 1968).
- A. van Loey, *Schönfelds Historische grammatica van het Nederlands* (Zutphen 1970).
- R. van der Meulen, 'Robbedoes', *TNTL* 36 (1917) p. 1-9.
- J.J. Mak, 'De oorsprong van rooi', *TNTL* 68 (1951) p. 298-302.
- H.H. Munske (red.), *Handbuch des Friesischen. Handbook of Frisian Studies*

(Tübingen 2001).

H. Niebaum, 'Die Niedergang des Friesischen zwischen Lauwers und Weser', in: H.H. Munske (red.), *Handbuch des Friesischen. Handbook of Frisian Studies* (Tübingen 2001) p. 430–442.

M.S. Pols, *Westfriesche Stadsrechten*, I–II (Den Haag 1885-1888).

Schönfeld 1970 zie Van Loey 1970

T. Schoonheim, *Vrouwelijke persoonsnamen in Holland en Zeeland tot het jaar 1300* (Groningen 2004).

G. Stuiveling en B. C. Damsteegt (red.), *G. A. Bredero's Verspreid werk* (Leiden 1986).

C.F.P. Stutterheim, 'Armoedzaaier', *TNTL* 80 (1964) p. 249–270.

F. van Coetsem, *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact* (Dordrecht 1988).

F. van Coetsem, *A General and Unified Language Theory of the Transmission Process in Language Contact* (Heidelberg 2000).

N. van der Sijs, *Chronologisch woordenboek: de ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen* (Amsterdam 2001).

N. van der Sijs, *Groot leenwoordenboek*, 2e dr. (Utrecht/Antwerpen (2005).

M.C. van der Toorn, W. J. J. Pijnenburg, J. A. van Leuvensteijn en J. M. van der Horst, *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (Amsterdam (1997).

M. van der Wal en C. Van Bree *Geschiedenis van het Nederlands* (Utrecht 1992).

P.A.F. van Veen en N. van der Sijs, *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden* (Utrecht/Antwerpen 1989).

J.W. de Vries, R. Willemyns en P. Burger, *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands* (Amsterdam 1993).

J. de Vries en F. de Tollenaere, *Etymologisch woordenboek: onze woorden, hun oorsprong en hun ontwikkeling*, 24e druk (Utrecht 2005).

M. de Vaan, Michiel, 'Another Frisianism in Coastal Dutch: *traam*, *treem*, *triem* "crossbeam"', *Journal of Germanic Linguistics* 22 (2010) p. 315–335.

O. Vries, 'Naar ploeg en koestal vluchtte uw taal.' *De verdringing van het Fries als schrijftaal door het Nederlands (tot 1580)* (Leeuwarden 1993).

E. Wassenbergh, *Taalkundige bydragen tot den Frieschen tongval*, 2 dln. (Leeuwarden 1802-1806).

A. Weijnen, 'Fries in Holland', in: N. Århammer e.a. (red.), *Miscellanea Frisica. In nije bondel Fryske stúdzjes* (Assen 1984) p. 97–102.

N. Westendorp, *Eerste Leerrede, gehouden in de nieuwe kerk te Sebaldeburen, benevens eene oudheidkundige Verhandeling* (Groningen (1809).

A.H. Westerhuis, *De stabij en wetterhoun (Fryske hounen)* (Den Haag 1977).

WFT – K. van der Veen e.a., *Wurdboek fan de Fryske Taal / Woordenboek der Friese Taal* (Leeuwarden (1984-2011).

WNT – M. de Vries e.a., *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (Den Haag 1882-1998).

